

Bezhan Khorava

ბეჟან ხორავა

The University of Georgia, Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies

საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

Georgia, Tbilisi

საქართველო, თბილისი

The Image of Soviet Abkhazia of the 1920s-1930s in Abkhaz Soviet Literature of the 1930s-1950s

საბჭოთა აფხაზეთის 20-30-იანი წლების სურათი მე-20 საუკუნის 30-50-იანი წლების აფხაზეთის საბჭოთა მწერლობაში

In February and March 1921, the Red Army of Soviet Russia conquered Georgia. Soviet power was established in Georgia. On March, units of the Red Army entered Sokhumi and proclaimed Soviet power.

In 1921-1924, anti-Soviet demonstrations took place in Abkhazia. Since the autumn of 1929, the collective-farm movement spread across Georgia. These changes were accompanied by difficulties, followed by protest actions against collectivization.

At the same time, in the 20s and 30s, the construction of the Black Sea coastal highways and railways, resort and city development were in full swing in Abkhazia; collective farms were built in the villages; industrial exploitation of Tkvarcheli coal mines began, etc.

The topic of protests taking place in Abkhazia was taboo during the Soviet years. It was taboo for Soviet literature as well.

Keywords: Abkhazia, 20s and 30s, Anti-Soviet speeches, Abkhaz Soviet literature

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთი, 20-30-იანი წლები, ანტისაბჭოთა გამოსვლები, აფხაზეთის საბჭოთა მწერლობა

1921 წლის თებერვალ-მარტში საბჭოთა რუსეთის წითელმა არმიამ საქართველო დაიპყრო. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. 4 მარტს რუსეთის მე-9 წითელი არმიის ნაწილები სოხუმში შევიდნენ და საბჭოთა ხელისუფლება გამოაცხადეს. 1921-1924 წლებში აფხაზეთში ანტისაბჭოთა გამოსვლები მოეწყო. საპროტესტო გამოსვლები შემდეგ წლებშიც გაგრძელდა. იმავე დროულად, 20-30-იან წლებში აფხაზეთში ფართოდ გაიშალა შავიზღვისპირეთის საავტომობილო და სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობა, ურბანული მშენებლობა, საკოლმეურნეო მოძრაობა, დაიწყო ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოების ათვისება და სხვ.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, აფხაზეთში მიმდინარე საპროტესტო გამოსვლები ისტორიოგრაფიაში ტაბუდადებული თემა იყო. ასევე ტაბუდადებული იყო ეს თემა საბჭოთა მწერლობაში.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რუსეთსა და შემდეგ სსრ კავშირში შემავალ მოკავშირე და ავტონომიურ რესპუბლიკებში აღმოცენდა ახალი რეჟიმის მეხოტბე პროლეტარული მწერლობა. პროლეტმწერლები ცდილობდნენ ნაწარმოებებში უმაღლვე აესახათ საბჭოთა ხელისუფ-

ლების მიღწევები. ისინი ხოტბას ასხამდნენ რევოლუციის ბელადებს, პარტიულ მუშაკებს და მათ საქმიანობას, ზემოთ ხედებოდნენ მნიშვნელოვან თარიღებს, ცდილობდნენ ახალი შეგნების დამკვიდრებას. პროლეტმწერლობა მშვენივრად თანაარსებობდა ბოლშევიკურ რეჟიმთან, რომლის მიზანს წარმოადგენდა კულტურა რაც შეიძლება პრიმიტიული ყოფილიყო. პროლეტარული ლიტერატურა ღარიბი, ზედაპირული, დემაგოგიური, პოეტურ კულტურას მოკლებული და ეროვნული შინაარსისაგან დაცლილი იყო (კობიაშვილი, 2019, გვ. 20, 26).

ასეთივე ვითარება იყო საბჭოთა აფხაზეთშიც. ზოგადად, 20-იან წლებში აფხაზეთში ლიტერატურული პროცესი სუსტად იყო განვითარებული. აფხაზი მწერლები დიმიტრი გულია (1874-1960) და სამსონ ჭანბა (1886-1937) ძირითადად, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობით, მხარეთმცოდნეობით და საისტორიო კვლევებით იყვნენ დაკავებული. აფხაზური მწერლობის ფუძემდებლის დიმიტრი გულიას შემოქმედებაში მთავარი მაინც აფხაზი ხალხის წარსული იყო; სამსონ ჭანბას შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ისტორიულ-რევოლუციურ თემატიკას ეჭირა. აფხაზურ ლიტერატურაში მან პირველმა სცადა შეექმნა „დიდი ბელადის - ლენინის“ სახე, ხოტბა შეასხა ლენინსა და მის პარტიას. მას ეკუთვნის რიტმული პროზით დაწერილი ნაწარმოები „მატარებელი N6“ (1924), რომელშიც შეეცადა გადმოეცა „დიდი ბელადის სიკვდილით გამოწვეული საერთო სახალხო მწუხარება“ (Чанба, 1986, გვ. 351-361; ინალ-იფა, 1975, გვ. 26). მის პიესაში „კიარაზი“ (1934) ნაჩვენებია პარტიზანთა ბრძოლა აფხაზეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის (Чанба, 1986, გვ. 14-17), თუმცა მასში აბსოლუტურად არ ჩანს მოვლენის რეალური სურათი.

იმ დროს, დ. გულიასა და ს. ჭანბას გარდა, ლიტერატურულ საქმიანობას ეწეოდნენ ძამ დარსალია, იუა კოლონია, მიხეილ ლაკერბაი, მუშნი ჰაშბა, თუმცა მიზეზთა და მიზეზთა გამო სრულად არ იყვნენ ჩართული ლიტერატურულ პროცესში.

ძამ დარსალია (1898-1977) 20-იან წლებში სოფლის სკოლაში მასწავლებლად მუშაობდა, შემდეგ თბილისსა და კრასნოდარში სწავლობდა, 1928 წლიდან კი გაზ. „აფსნი ყაფშის“ რედაქციაში მუშაობდა და ძალიან დატვირთული იყო (Бигуаа, Агхааоу, 2017, გვ. 167-168); იუა კოლონიამ (1904-1928) ლექსები მიუძღვნა დიდ ოქტომბერს, ლენინს, საბჭოთა აფხაზეთს, საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებას, განთავისუფლებულ შრომას, მაგრამ მისი შემოქმედების ძირითადი თემა აფხაზი ხალხის წარსული იყო. მისი შემოქმედების ძირითად წყაროს აფხაზური ზეპირსიტყვიერება წარმოადგენდა. იგი ოსტატურად იყენებდა ფოლკლორულ სიუჟეტებს, რომლებსაც შესანიშნავი პოეტური ენით გადმოსცემდა. 1925 წელს გამოვიდა მისი პოემების კრებული „პოემები. ძველებური მოთხრობები“. 1925-1928 წლებში მოსკოვში, ჟურნალისტიკის ინსტიტუტში სწავლობდა, საიდანაც მძიმედ დაავადებული დაბრუნდა და მალევე გარდაიცვალა (ინალ-იფა, 1975, გვ. 26-27; Бигуаа, Агхааоу, 2017, გვ. 211-213); მიხეილ ლაკერბაი (1901-1965) გაზ. „აფსნი ყაფშის“ რედაქტორად მუშაობდა, შემდეგ – თბილისის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში სწავლობდა, 1931-1936 წწ. კინოექსპედიციებში მონაწილეობდა დაღესტანში, უკრაინაში, ციმბირში, ურალში, 1947-1955 წწ. კოლიმის ბანაკში იმყოფებოდა (Бигуаа, Агхааоу, 2017, გვ. 223-225); მუშნი ჰაშბა (1903-1992) ჯერ მოსკოვის ჟურნალისტიკის ინსტიტუტში სწავლობდა, შემდეგ გაზ. „აფსნი ყაფშის“ რედაქტორი იყო, 1938-1957 წწ. – აფხაზეთის ასსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის მდივანი (Бигуаа, Агхааоу, 2017, გვ. 270-271). 20-იან წლებში გამოვიდა მისი სატირული, სოციალურ-ყოფითი ხასიათის მოთხრობები, თუმცა ლიტერატურისთვის ის ნაკლებად იცლიდა.

ქართული მწერლობა სუსტი იყო. ნიშანდობლივია, რომ ქართული ლექსების წიგნი სოხუმში 20-იან წლებში პირველად მხოლოდ 1927 წელს გამოქვეყნდა (მოსია, 2014, გვ. 9). ლექსების ამ კრებულის ავტორი სოხუმის ცხრაწლიანი სკოლის მოსწავლე გიორგი ბასილაია იყო. კრებულში შესულია 1924-1927 წლებში დაწერილი 14 ლექსი. ავტორის სულისკვეთება კარგად ჩანს კრებულში შესული ლექსების სახელწოდებებში: „10 წელი“, „ნესტორ ლაკობას“, „წითელ ბელადებს“, „იყო, დამთავრდა“, „რევოლუციონერებს“, „მხოლოდ შრომა“, „დედა და შვილი“, „პოეტი“, „ჩემბერლენს“, „გრიგალი“, „მტრებს“, „მაისის ყვავილები“, „10 წელი“, „10 წელი“ (ბასილაია, 1927). მისი ლექსებისთვის დამახასიათებელია რევოლუციური ჰეროიკა, საბჭოთა ბელადების ხოტბა, ანტირელიგიური

განწყობა. სულ რამდენიმე წლის შემდეგ, მწერალ ნიკოლოზ მიქავას ცნობით, გ. ბასილაია ნანობდა, რომ მისმა ლექსებმა დღის სინათლე იხილა. როგორც ნ. მიქავა აღნიშნავდა, ეს სინანული საუკეთესო შეფასებად უნდა ჩაითვალოს ამ ლექსებისთვის, რადგან ახალგაზრდობით იჩქარა მათი გამოქვეყნება (მიქავა, 1934).

30-იანი წლებიდან ლიტერატურული პროცესი გააქტიურდა. 1932 წელს დაარსდა აფხაზურ-ენოვანი ლიტერატურული ჟურნალი „აფსნი ყაფშ“; იმავე წლის მაისში გამოვიდა პროლეტარ მწერალთა აფხაზეთის ასოციაციის ორგანო, გაზეთი «Советский писатель Абхазии», სადაც მასალები რუსულ, აფხაზურ და ქართულ ენებზე იბეჭდებოდა. გაზეთმა შემოიკრიბა აფხაზეთში მცხოვრები აფხაზი, ქართველი, რუსი, ბერძენი, სომეხი შემოქმედნი. ლიტერატურული ჟურნალისა და გაზეთის დაარსებამ ლიტერატურული პროცესის გააქტიურებას შეუწყო ხელი.

ნიშანდობლივია, რომ ლიტერატურული გაზეთის რედაქტორი ივან პერებენოსი (1895-1938) წარმოშობით ვორონეჟის გუბერნიიდან იყო. იგი 20-იან წლებში ჩამოვიდა აფხაზეთში. მისი პუბლიცისტური ნარკვევები, მოთხრობები აფხაზეთის რუსულენოვან პრესაში იბეჭდებოდა. იმავედროულად, ის აფხაზეთის ასსრ სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოში, ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტში (ცაკი), მუშაობდა (ხორავა, 2021, გვ. 60). ლიტერატურულ პროცესში აქტიურად იყო ჩართული ანატოლი ფადეევი (1908-1965), შემდეგში ცნობილი ისტორიკოსი, მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი. 1929 წელს ლენინგრადის ა. გერცენის სახელობის პედაგოგიური ინსტიტუტის ჰუმანიტარულ-ეკონომიკური განყოფილების დამთავრების შემდეგ, ა. ფადეევი სოხუმში მასწავლებლად მუშაობდა, 1931 წლიდან – აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში მეცნიერ-თანამშრომლად, 1933 წლიდან კი გაზ. „სოვეტსკაია აბხაზიას“ რედაქტორის მოადგილე იყო. ისტორიულ თემატიკაზე შექმნილი მისი მოთხრობები და სოციალისტური მშენებლობისადმი მიძღვნილი ნარკვევები 30-იან წლებში ხშირად იბეჭდებოდა აფხაზეთის პრესაში.

პროლეტმწერალთა დიდი ნაწილი ინდუსტრიულ მშენებლობაში, სოფლის კოლექტივიზაციაში ან სოციალისტური კულტურის მშენებლობაში ჩაბმული ახალგაზრდები იყვნენ. მათი ნაწარმოებების თემა იყო სოციალისტური მშენებლობა – კოლექტივიზაცია, ინდუსტრიალიზაცია, ასევე – კლასობრივი ბრძოლა სოფელში, ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის, რევოლუციის მონაპოვართა დაცვა, რევოლუციის ბელადთა განდიდება, მაგრამ 30-იანი წლების დასაწყისში ხელისუფლებამ ჩათვალა, რომ პროლეტმწერლობა უკვე აღარ შეესაბამებოდა ახალ ამოცანებს. რაც დრო გადიოდა, ხელისუფლება უფრო ამკაცრებდა იდეოლოგიურ პოლიტიკას, მარწუხებში აქცევდა შემოქმედებით აზროვნებას. საკავშირო კპ (ზ) ცენტრალური კომიტეტის 1932 წლის 23 აპრილის დადგენილებით „სალიტერატურო და სამხატვრო ორგანიზაციათა გარდაქმნის შესახებ“, გაუქმდა რუსეთის პროლეტარულ მწერალთა ასოციაცია, ორგანიზაცია, რომელმაც დიდი სამსახური გაუწია საბჭოთა ხელისუფლებას თავისი დაუნდობლობით, თავზეხელაღებული ნიჰილიზმით ახლო წარსულის, ძველი წყობის მიმართ (ხორავა, 2021, გვ. 60-61). ხელისუფლებამ ჩათვალა, რომ არსებული ლიტერატურული გაერთიანებები განვითარების შემაფერხებლად იქცა, ამიტომ საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმაზე მდგარი და სოციალისტურ მშენებლობაში ჩაბმის მსურველ მწერალთა მონაწილეობით საბჭოთა მწერლების ერთიანი კავშირის ჩამოყალიბებისთვის ზრუნვას შეუდგა. მთელი ქვეყნის მასშტაბით გაუქმდა პროლეტმწერალთა გაერთიანებები. იმავედროულად, გაიშალა მუშაობა მწერალთა ახალი ორგანიზაციის შესაქმნელად. აფხაზეთის პროლეტმწერალთა ასოციაცია გაუქმდა და 1932 წლის მაისში აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების საორგანიზაციო კომიტეტი შეიქმნა (ხორავა, 2021, გვ. 61).

1932 წლის ოქტომბერში აფხაზეთის მწერალთა კავშირის I ყრილობა გაიმართა. ყრილობამ აფხაზეთის ყველა მწერალს, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმაზე იდგა, ერთიან კავშირში – საბჭოთა მწერლების კავშირში გაერთიანებისაკენ მოუწოდა. ყრილობამ მწერალთა კავშირის წევრებად აირჩია ზახარ აგრბა, სამსონ ჭანბა, მიხეილ სარქისიანი, ვალერიან გრიგორიევი, ივან პერებენოსი, ფიოდორ კანონიდი, არშავირ ჯიდარიანი, მიხეილ სტარცევი, არსენი ჰაშბა, მუშნი

ჰაშბა, პლატონ ჭკადუა, ან. ალმატინსკაია, ნიკოლოზ მიქავა, მაკარ ეხვია, მიხეილ გრიგოლია. თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა მაკარ ეხვია, პირველ მოადგილედ – მიხეილ გრიგოლია, მეორე მოადგილედ – ივან პერებეინოსი. კავშირში შეიქმნა აფხაზური, ქართული, რუსული, ბერძნული და სომხური ლიტერატურული სექციები (ხორავა, 2021, გვ. 61).

ამდენად, აფხაზეთის საბჭოთა მწერლების კავშირში გაერთიანდნენ ძველი თაობის აფხაზი მწერლები (ს. ჭანბა), აგრეთვე სხვა ეროვნების ლიტერატურული ძალები. კავშირისადმი მეტი კონტროლის მიზნით მასში შეიყვანეს პარტიული მუშაკი ზახარ აგრბა, რომელიც მანამდე გუდაუთის რაიკომის მდივანი იყო, ხოლო 1931 წლიდან – აფხაზეთის განათლების სახალხო კომისრის მოადგილე.

1934 წელს მოსკოვში გაიმართა სსრ კავშირის მწერლების პირველი ყრილობა, რომელმაც ერთადერთ მხატვრულ მეთოდად სოციალისტური რეალიზმი აღიარა. ამ მეთოდის მთავარ პოსტულატებად გამოცხადდა პარტიულობა და სოციალისტური იდეურობა, რომელიც სოციალურად აქტიური პიროვნების მხატვრულ კონცეფციას ამკვიდრებდა. საბჭოთა მწერლის მოვალეობა სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის მსახურება, მკითხველის კომუნისტური სულისკვეთებით აღზრდა იყო. შესაბამისად, მას ცხოვრება სოციალიზმის იდეალების ფონზე უნდა აესახა. სოცრეალიზმის ლიტერატურა პარტიული იდეოლოგიის ინსტრუმენტი ხდებოდა. მწერლობას უნდა აესახა სოციალისტური შრომის აღმაფრენა, კოლექტივიზაციისა და ინდუსტრიალიზაციის წარმატებები, სოციალისტური სოფელი და ქალაქი, გლეხობისა და მუშათა კლასის წარმომადგენელთა ნათელი სახეები, ხუთწლედის გმირთა შრომითი მიღწევები და სხვ.

30-იან წლებში აფხაზეთის მწერალთა კავშირი შესამჩნევად გაფართოვდა. მას ძველი თაობის მწერალი დიმიტრი გულიაც შეუერთდა. აფხაზეთის პრესაში იბეჭდებოდა მისი ლექსები ლენინზე, სტალინზე, დიდ ოქტომბერზე, აფხაზეთში გაშლილ სოციალისტურ მშენებლობაზე. ამდენად, უხუცესი მწერალი დიმიტრი გულია მთლიანად საბჭოთა პლატფორმაზე დადგა. გამოჩნდნენ ახალი, ნიჭიერი პოეტები, პროზაიკოსები, ლიტერატურის კრიტიკოსები. 30-იან წლებში აფხაზურ მწერლობას წარმოადგენდნენ: დიმიტრი გულია, სამსონ ჭანბა, პლატონ ჭკადუა, ლევარსან კვიწინია, ლეონტი ლაბახუა, ბაგრატ შინკუბა, მუშნი ჰაშბა, ხუხუტ ბლაჟბა, გიორგი გულია, ივანე პაპასკირი; ქართულ მწერლობას – ნიკოლოზ მიქავა, ანდრო ჟვანია, მაკარ ეხვია, შალვა ლორთქიფანიძე, მიხეილ გრიგოლია და სხვ. რუსულ, სომხურ, ბერძნულ მწერლობას - ივან პერებეინოსი, მიხაილ სტარცევი, ანატოლი ფადეევი, ფიოდორ კანონიდი, არშავირ ჯიღარიანი, მიხეილ სარქისიანი, რომლებიც მშობლიურ ენაზე ეწეოდნენ ლიტერატურულ საქმიანობას (აფხაზეთის ლიტერატურა, 1936). თუკი 20-იანი – 30-იანი წლების დასაწყისის აფხაზეთის მწერლობაში მთავარი თემა იყო ბრძოლა მენშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება, რევოლუციის ბელადების ხოტბა, ახლა მთავარი თემა გახდა სოფელსა და ქალაქში მიმდინარე ცვლილებები: აფხაზეთის სოციალისტური აღმშენებლობა, „ახალი ადამიანის“ ჩამოყალიბებისათვის ბრძოლა, ჭიდილი ძველსა და ახალს შორის, საკოლმეურნეო ცხოვრების წარმოჩენა, ხუთწლედების გმირების შემართება, პარტიული ცხოვრების პერიპეტეები, სტალინის, ლ. ბერიას, ნ. ლაკობას და სხვა პარტიული და საბჭოთა ბელადების ხოტბა და სხვ.

მთელი ქვეყნის მასშტაბით, ლიტერატურული ნაწარმოებების მთავარი თემა საკოლმეურნეო მშენებლობა გახდა. საკოლმეურნეო მოძრაობა პარტიის პოლიტიკის ერთ-ერთი საკვანძო სამეურნეო ღონისძიება იყო სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის გზაზე. ეს იყო სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის ახალი ფორმა – ინდივიდუალური მეურნეობიდან (რომელიც კერძომესაკუთრებას ემყარებოდა) კოლექტიურ მეურნეობაზე გადასვლის პერიოდი, რაც, ბუნებრივია, რთული სოციალური და ეკონომიკური კოლიზიებით ხასიათდებოდა. ამ დროს წინააღმდეგობრივი შინაარსით იყო მოცული ყოველი სოფელი, ყოველი ოჯახიც კი, რაც გამოწვეული იყო ძველი და ახალი ცხოვრების მკვეთრი დაპირისპირებით, ძველის ნგრევით და ახლის მშენებლობით. საკოლმეურნეო მშენებლობას მთელი სსრ კავშირის მასშტაბით, მათ შორის, საქართველოში, მნიშვნელოვანი ძვრები მოჰყვა. ასევე იყო აფხაზეთის რეგიონშიც.

1929 წლის შემოდგომიდან საქართველოში ფართოდ გაიშალა საკოლმეურნეო მოძრაობა. ასეთ ვითარებაში სოფელში (მათ შორის, აფხაზეთის სოფელშიც) თავი იჩინა სერიოზულმა უკმაყოფილებამ, რის მიზეზიც ეკონომიკური სიდუხჭირე იყო. გარდა არაპირდაპირი გადასახადებისა, ბოლშევიკური კოოპერაციის ფორმით, გლეხებს მძიმე ტვირთად აწვა ე. წ. სასოფლო-სამეურნეო გადასახადები, კულტურული გამოსადები, ერთდროული დაბეგვრა, თვითდაბეგვრა, ობლიგაციები, მოსწავლეების მშობლებს – სასკოლო გადასახადები და სხვ. გაჭირვებამ და მასობრივმა უკმაყოფილებამ გამოიწვია პროტესტის ფორმა – ქალთა მასობრივი გამოსვლების სახით 1930 წლის ზაფხულში გალისა და კოდორის მაზრებში. ხელისუფლებამ აღიარა დაშვებული შეცდომები და დაპირებებით შეძლო ქალთა საპროტესტო გამოსვლების დაშლა, მაგრამ შემდეგ განსაკუთრებით აქტიური ქალების ოჯახის წევრების მიმართ რეპრესიები დაიწყო (ხორავა, 2023, გვ. 758).

საბჭოთა ხელისუფლებამ აფხაზეთში განსაკუთრებული ყურადღება მეთამბაქოეობის, ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების განვითარებას მიაქცია. სოფელში მიმდინარე კოლექტივიზაციის პროცესს სირთულეები ახლდა. აფხაზეთში თამბაქოს შესყიდვაზე დაბალი ფასის დაწესების შემდეგ, გლეხობამ მესაქონლეობისაკენ იბრუნა პირი, მაგრამ ხელისუფლება ორი-სამი ძროხის ყოლის უფლებას არ იძლეოდა და საქონელს ჩალის ფასად იბარებდა. ამას მოჰყვა ხორცის დამზადების წინააღმდეგ გამოსვლები. ყოველივე ეს 1930 წელს კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ საპროტესტო გამოსვლებში გადაიზარდა აფხაზეთის სოფლებში (ხორავა, 2023, გვ. 758-759, 770). მომდევნო, 1931 წლის თებერვალში, გუდაუთის რაიონის სოფლებში – ლიხნში, დურიფში, აჭანდარაში და სხვაგან – საბჭოთა ხელისუფლების ღონისძიებათა წინააღმდეგ გლეხთა მასობრივი გამოსვლები მოეწყო. გლეხები მოითხოვდნენ კოლმეურნეობების გაუქმებას, დამზადებისთვის შინაური საქონლისა და სიმინდის ჩაბარების გაუქმებას, ნათესების კონტრაქტაციის შეწყვეტას; სოფლებიდან კომკავშირელების გაძევებას, ლიკბეზების გაუქმებას, რომლებიც ყოფისა და ტრადიციების გამხრწნელად მიაჩნდათ; კოლექტივიზაციის შეწყვეტას, რადგან საკოლმეურნეო მოძრაობა, მათი წარმოდგენით, ყოფა-ცხოვრების, ეროვნული ტრადიციების მოშლის გზას წარმოადგენდა (ხორავა, 2023, გვ. 759-760).

სოფლის სოციალისტური გარდაქმნის პროცესი ფართოდ აისახა იმ დროს მთელ მრავალეროვნულ საბჭოთა ლიტერატურაში, რომელიც საერთო იდეური მიმართულებით, თუმცა ეროვნული თავისებურებებით გამოირჩეოდა. ამ პროცესს არც აფხაზეთის მწერლობა ჩამორჩა. პირველი დიდი ნაწარმოები, რომელიც აფხაზეთის სოფელში კოლექტივიზაციის მიმდინარეობის რთულ პროცესს გვიჩვენებს, ვლადიმერ აგრბას მოთხრობაა, „კოლმეურნეობა „წინსვლის“ დაბადება“ (1931).

ვლადიმერ აგრბა (1912-1937) გუდაუთის მაზრის სოფელ მუგუძირხვაში დაიბადა და გაიზარდა. 1924 წლამდე იყო მწყემსი, შემდეგ მოსკოვში სწავლობდა; 1932 წლიდან კომკავშირულ, ხოლო 1932 წლიდან – პარტიულ სამუშაოზე იმყოფებოდა, იყო გუდაუთის რაიკომის მდივანი (Бигуаа, Абхазов, 2017, გვ. 106). მოთხრობა „კოლმეურნეობა „წინსვლის“ დაბადება“ დაწერილია თვითმხილველისა და მონაწილის წერილების სახით. თხრობის ამგვარი ფორმით ავტორმა ნაწარმოების სხვადასხვაგვარი ცხოვრებისეული მასალით გამდიდრება შეძლო. მწერალი ფართოდ იყენებს დიალოგებს, ხალხურ მეტყველებას. ნაწარმოებში მოცემულია კომუნისტების, უღარიბესი და საშუალო გლეხების, კულაკების და სხვათა სახეები. ლაიტმოტივი ძველისა და ახლის ბრძოლაა (ბლაჟბა, 1975, გვ. 33).

ვლადიმერ აგრბას ამ მოთხრობით იწყება აფხაზეთში პროზაში საკოლმეურნეო მშენებლობის თემის დამუშავება. ეს თემა უფრო ფართოდაა წარმოდგენილი სამსონ ჭანბას მოთხრობაში „სეიდი-ყი“ (1934) და ივანე პაპასკირის რომანში „თემირი“ (1937).

სამსონ ჭანბას ვრცელი მოთხრობა „სეიდი-ყი“ საკოლმეურნეო მშენებლობის დასაწყისს ეხება. ის აფხაზეთი პროზის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაწარმოებად ითვლება. ს. ჭანბა კარგად იცნობდა აფხაზეთს სოფელს, ხალხის ცხოვრებას, ამასთანავე იგი საკოლმეურნეო მშენებლობის ერთ-ერთი

ორგანიზატორი იყო. მოთხრობაში „სეიდიყი“ ასახულია სოფლის სოციალისტური გარდაქმნისათვის ბრძოლა; ახალი საბჭოთა სოფლის მშენებლობას ეწინააღმდეგებიან კულაკები, თავადაზნაურები, მკითხავი, მოლა, მღვდელი და სხვ. მოთხრობაში ნაჩვენებია, როგორ ქრება თანდათან წარსულის საყოფაცხოვრებო და სოციალური თავისებურებები, სოფელში მომხდარი დიდი გარდატეხა მხატვრულ სახეებსა და ხასიათებშია არეკლილი. რომანის მთავარი გმირია კულაკი სეიდიყი, რომელიც ფარულად ეწინააღმდეგება კოლმეურნეობის შექმნას; ღარიბი გლეხები სიხარულით ხვდებიან კოლმეურნეობის ჩამოყალიბებას და მაშინვე შედიან მის წევრად (Чаңа, 1935; ბლაჟბა, 1975, გვ. 34-35).

მიჩნეულია, რომ ს. ჭანბას შემოქმედებითი გზა რევოლუციური რომანტიზმიდან სოციალისტური რეალიზმისაკენ მიდიოდა (ბლაჟბა, 1975, გვ. 35).

აფხაზურ ლიტერატურაში სოციალისტური რეალიზმის მეთოდის ერთ-ერთი ფუძემდებელია ივანე პაპასკირი (1902-1980). მისი რომანი „თემირი“ პირველ აფხაზურ სოციალურ-ყოფით რომანად ითვლება, სადაც მოთხრობილია 20-30-იან წლებში აფხაზურ სოფელში მიმდინარე რთული ისტორიული მოვლენები: საკოლმეურნეო მოძრაობა, სოფელში მომხდარი ცვლილებები, ცრურწმენებისა და წარსულის ადათ-წესების წინააღმდეგ ბრძოლა. რომანის მთავარი თემაა სოციალისტური სინამდვილის ზემოქმედებით ახალი, საბჭოთა ადამიანის ჩამოყალიბების რთული პროცესი, რაც ხორცშესხმულია მთავარი პერსონაჟების, თემირისა და შაზინას, მსოფლმხედველობაში მომხდარი თანდათანობითი გარდატეხის ჩვენებით. რომანში ასახულია ის სიძნელებები, რასაც ადგილი ჰქონდა სოფელში საკოლმეურნეო მოძრაობის პირველ ეტაპზე. მთავარი პერსონაჟი თემირი გვევლინება ადამიანად, რომელიც ადათ-წესების გავლენის ქვეშაა, იმავდროულად, ის ახალი ცხოვრების მშენებლობაში მონაწილეობს. რომანის პრობლემატიკა დაკავშირებულია სისხლის აღების წესთან, მაგრამ სიუჟეტის განვითარებით იგი გადახლართულია აფხაზეთის სოფელში მიმდინარე საზოგადოებრივი, ეკონომიკური და კულტურული გარდაქმნის პროცესთან (პაპასკირი, 1952; ბლაჟბა, 1975, გვ. 37-38).

აფხაზური პროზისათვის სიახლე იყო ი. პაპასკირის რომანის ფსიქოლოგიზმი. მწერალი გვიხატავს ადამიანის ფსიქოლოგიის გარდაქმნის სიძნელებებს. „თემირი“ ხასიათდება სინამდვილის მხატვრული ასახვის, პერსონაჟთა ხასიათებისა და ფსიქოლოგიის ჩვენებით; მათი აზრების, გრძნობებისა და განცდების გადმოცემის უფრო მაღალი დონით, ვიდრე ვ. აგრბასა და ს. ჭანბას მოთხრობებში (ბლაჟბა, 1975, გვ. 37).

აფხაზ პოეტს ლეონტი ლაბახუას (1912-1938) მრავალი ლექსი აქვს მიძღვნილი აფხაზეთის ინდუსტრიული ცენტრის – ტყვარჩელისადმი. პოემაში „ტყვარჩელის ხმა“ (1934) პოეტი გვიჩვენებს ტყვარჩელის წარსულსა და აწმყოს, ქებას აღუვლენს ახალი ქალაქის მშენებლებს, სიყვარულით ხატავს მეგობრული ახალგაზრდობის ინტერნაციონალურ ოჯახს (Лаңахуа, 1980; ბლაჟბა, 1975, გვ. 48).

30-იანი წლების აფხაზური ლიტერატურა ჩამოყალიბდა როგორც სოციალისტური რეალიზმის ეროვნული ლიტერატურა. მის წინაშე იდგა ახალი სინამდვილის რაც შეიძლება სრული მხატვრული ასახვის ამოცანა, თანამედროვე გმირის შექმნისადმი ინტერესი, ხასიათის ღრმა გაგება და ფსიქოლოგიური ანალიზი (ბლაჟბა, 1975, გვ. 52).

1934 წელს გაზეთ „Советский писатель Абхазии“ 4 მარტის ნომერში გამოქვეყნდა ნიკოლოზ მიქავას მოთხრობა „მზის ამოსვლისას“ (ნაწყვეტი), რომელიც სრულად იმავე წლის გაზეთის მე-12 ნომერში გამოქვეყნდა. მასში ასახულია ბოლშევიკების შემოსვლა სოხუმში. ავტორი ქებას აღუვლენს მათ. გაზეთის იმავე ნომერში, ფსევდონიმით ი. მერეხი, გამოქვეყნდა ლექსი „კოლმეურნეს მოგონება“. მასში ასახულია გლეხის მიმღე ცხოვრება წარსულში. ავტორს წარსულის გახსენება სჭირდება ახალ დროსთან პარალელის გასავლებად. ტექსტის თანახმად, სოციალიზმის პირობებში ეს გამოსწორდა და ადამიანის კეთილდღეობისათვის ყველაფერი კეთდება.

ახალ ცხოვრებას, სოციალისტურ მშენებლობას, საკოლმეურნეო შრომას ქებას აღუვლენენ: ქართველი პოეტი შალვა ლორთქიფანიძე (ლექსები: „ახალი კოლხიდა“, „კოლმეურნე ქალს“, „კოლმეურნის ოჯახს“ და სხვ.), ბერძენი პოეტი ფიოდორ კანონიდი (ლექსი „ვოროშილოვის სახელობის

კოლმეურნეობის ბრიგადირ ქალს“ და სხვ.), სომეხი მწრალი არშავირ ჯიღარიანი, აფხაზი მწერალი შალვა წვიჟა და სხვ.

30-იანი წლების აფხაზეთის ლიტერატურის განხილვისას თვალშისაცემია ერთფეროვნება, დაბალი ლიტერატურული გემოვნება, თემატური შეზღუდულობა, თემის მხატვრული დაუმუშავებლობა. მწერალთა მხრიდან იყო თანამედროვეობისადმი აქტიური გამოხმაურების მცდელობა, საკოლმეურნეო ცხოვრების ასახვა; ლენინ-სტალინისა და პარტიის ხოტბა (მოსია, 2014, გვ. 9). ოდნავ განსხვავებული ვითარებაა 40-50-იან წლებში.

ივანე პაპასკირის რომანი „ქალის ღირსება“ (ადრინდელი სახელწოდება „ხიმურის გზა“, 1948 წ.) ასახავს აფხაზი ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრების ერთ მონაკვეთს – საკოლმეურნეო მოძრაობის პირველი წლებიდან 1941-1945 წწ. ომისა და ომისშემდგომი წლების ჩათვლით. რომანის ცენტრში დგას რთული და დრამატული ბედის აფხაზი ქალი საიდა, რომელიც „კეთილი ნების ადამიანთა დახმარებით გამოდის ახალი ცხოვრების დიდ გზაზე“ (პაპასკირი, 1977). ნაწარმოებში ნაჩვენებია საბჭოთა სინამდვილის, სოციალისტური წყობილების ზემოქმედებით თანდათან როგორ იზრდებოდა ადრე დაბეჩავებული ადამიანის შეგნება, შეხედულებები, ბრძოლასა და შრომაში როგორ ყალიბდებოდა მისი ახალი სოციალური, ეროვნული და ესთეტიური მრწამსი. „ქალის ღირსება“ მასშტაბურობით, მხატვრული სიღრმით და სინატიფით აფხაზური მწერლობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია (ჭურღულია, 1983, გვ. 207).

ლიტერატურული ნაწარმოებებისა და პუბლიცისტური ნარკვევების სიუხვით გამოირჩევა ქართველი მწერალი კლიმენტი გოგიავა (1912-1979). მისი პროზაული ნაწარმოებების ძირითადი თემა საკოლმეურნეო სოფელი, პერსონაჟები – სოფლის მოწინავე ადამიანები. აღსანიშნავია მისი რომანი „ფოთოლცვენა“, რომელიც საკოლმეურნეო ცხოვრებას ასახავს. მოქმედება მიმდინარეობს აფხაზეთის ერთ-ერთ სოფელში. სოციალისტური სოფლის ადამიანების ყოფა-ცხოვრების ფონზე გაშლილია ქალ-ვაჟის სიყვარულის მარადიული თემა. ნაწარმოებში კოლმეურნეთა შრომითი ენთუზიაზმის გამოვლინების შემაფერხებელ გარემოებად მიჩნეულია ცალკეული ხელმძღვანელების უუნარობა. აქ პირველად ნაჩვენებია ხელმძღვანელთა სისუსტე, რის გამოც კოლმეურნეობის წინსვლა ფერხდება. რომანში ასახულია კოლმეურნეობის ახალი თავმჯდომარის, გულისხმიერი პიროვნების საქმიანობა, რომელიც იქითკენაა მიმართული, რომ აამაღლოს შრომის ნაყოფიერება, გაზარდოს შემოსავალი, გააუმჯობესოს მშრომელთა საყოფაცხოვრებო პირობები; მისი დამოკიდებულება ადამიანებისადმი გულწრფელი და პრინციპულია. მწერალი გვიჩვენებს სოფლის მეურნეობის აღმავლობას პარტიისა და მთავრობის მითითებების განხორციელების შედეგად (გოგიავა, 1956; ღლონტი, 1972, გვ. 113; კვარაცხელია, 2014, გვ. 232).

ასევე აღსანიშნავია კლიმენტი გოგიავას პუბლიცისტური ნარკვევები: „გმირები“, „ახალი ოქუმი“, „სინათლე“ და სხვები, რომლებშიც ასახულია სოციალისტური სოფლისა და შრომის გმირების ცხოვრება, სოფელში მიმდინარე ცვლილებები (კვარაცხელია, 2014, გვ. 234-235). კლიმენტი გოგიავას ნარკვევების შესახებ პროფესორი ოთარ ჭურღულია აღნიშნავდა: „ნარკვევი მხატვრული ლიტერატურის ერთ-ერთი ჟანრია. იგი მოთხრობისა და ნოველისაგან განსხვავდება მეტი კონკრეტულობით, ამბების შედარებით ზუსტი გადმოცემით. აქ პოეტური ფანტაზია ნაკლებ გასაქანს პოულობს, ვიდრე მოთხრობასა და ნოველაში. ამდენად, ნარკვევი დოკუმენტური ნაწარმოებია, თუმცა იგი ოდნავადაც არ გულისხმობს იმის ოქმისებურ აღნუსხვას, რაც ადამიანს გაუკეთებია... კ. გოგიავას ნარკვევებისთვის დამახასიათებელია პოლიტიკური სიმახვილე, აზრის სიწრფე, დახვეწილი ენა და გამოკვეთილი მხატვრული სახეები. ისინი დიდი ინტერესით იკითხება“ (ჭურღულია, 1957).

სოციალისტური ქალაქის თემა შემოდის ცნობილი მწერლის ფუცუ დგებუამე-ფულარიას (1887-1969) შემოქმედებაში. მის ვრცელ მოთხრობაში „ტყვარჩელის ლამპიონები“ (1954) ასახულია ტყვარჩელის მადაროელთა რთული ცხოვრება; ინდუსტრიული ცენტრის მოწინავე ადამიანების თავდადებული შრომა, მათი ურთიერთობები, სიყვარული, მეგობრობა (დგებუამე-ფულარია, 1976; ღლონტი, 1972, გვ. 112).

XX საუკუნის 20-30-იანი წლებში აფხაზეთში განვითარებული მოვლენები აისახა 30-50-იანი წლების აფხაზეთის საბჭოთა მწერლობაში, თუმცა სრულად – ვერა. 1921 წელს საბჭოთა ხელი-სუფლების დამყარება რუსეთის წითელი არმიის ნაწილების მიერ, 1921-1924 წლების ანტისაბჭოთა გამოსვლები, პოლიტიკური რეპრესიები, მწერლობაში ვერ აისახა; საკოლმეურნეო მშენებლობისადმი მიძღვნილ მხატვრულ ნაწარმოებებში, პუბლიცისტურ ნარკვევებში გაკვრითაც არ არის ნახსენები გლეხთა ორგანიზებული ანტისაკოლმეურნეო გამოსვლები. ანტისაკოლმეურნეო განწყობა დაყვანილია ცალკეული ინდივიდების – კულაკების, ყოფილი თავადაზნაურების, სასულიეროთა ინდივიდუალურ, ცალკეულ გამოსვლებთან. კოლექტივიზაციის პრობლემები შემოფარგლულია მხოლოდ სუბიექტური მიზეზებით; მხატვრულ ნაწარმოებებსა თუ პუბლიცისტურ ნარკვევებში ასახულია ახალი ხელისუფლების, საკოლმეურნეო წყობილების მიერ მოტანილი მოჩვენებითი „ბედნიერი ცხოვრება“, ეკონომიკური სიდუხჭირე კი მხოლოდ „წარსულის გადმონათმთად“ ცხადდება საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან ათი წლის შემდეგაც კი; კოლექტიური შრომა წარმოჩენილია როგორც ხალხის კეთილდღეობისა და ბედნიერების წყარო, ხოლო ტოტალიტარული მმართველობის მახინჯი გამოვლინებები შეუმჩნეველი რჩება.

ამდენად, ეს ნაწარმოებები შორს დგას სინამდვილის რეალური ასახვისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის საბჭოთა მწერლობა 30-50-იანი წლებში, ისევე, როგორც მთელი საბჭოთა მწერლობა, რეალისტურად ვერ ასახავდა მიმდინარე პროცესებს, როგორც აკაკი ბაქრაძე აღნიშნავდა, ასეთ ნაწარმოებებს მხატვრულ ღირებულებაზე მეტად ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, რადგან დროის, ეპოქის სულის ამოსაცნობად ზოგჯერ ჩვეულებრივი მწერალი უფრო მეტ მასალას იძლევა (ბაქრაძე, 1990, გვ. 106).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აფხაზეთის ლიტერატურა (1936). „კომუნისტი“, 52, 4 მარტი.
- ბასილაია, გ. (1927). ლექსები, სოხუმი: Типо-лит. ВСНХ им. Ленина.
- ბაქრაძე, ა. (1990). მწერლობის მოთვინიერება, თბილისი: „სარანგი“.
- ბლაჟბა, ბ. (1975). აღმავლობის გზაზე (30-იანი წწ.), წგნ. აფხაზური ლიტერატურა, თბილისი: „განათლება“.
- გოგიავა, კ. (1956). ფოთოლცვენა. რომანი. სოხუმი: „ალაშარა“.
- დგებუაძე-ფულარია, ფ. (1976). ტყვარჩელის ლამპიონები. რომანი. მეორე გამოცემა. სოხუმი: „ალაშარა“.
- ინალ-იფა, შ. (1975). ახალი გზით, წგნ. აფხაზური ლიტერატურა. თბილისი: „განათლება“.
- კვარაცხელია, მ. (2014). კლიმენტი გოგიავა, წგნ. აფხაზეთის ქართული მწერლობის ისტორიიდან. თბილისი.
- კობიაშვილი, მ. (2019). პროლეტარული ნარატივი ქართულ მწერლობაში (1921-1940 წწ.). ნაშრომი ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი.
- მიქავა, ნ. (1934). გ. ბასილაიას ლექსების შესახებ, „Советский писатель Абхазии“, 1.
- მოსია, ტ. (2014). აფხაზეთის ქართული მწერლობის სათავეებთან, წგნ. აფხაზეთის ქართული მწერლობის ისტორიიდან. თბილისი.
- პაპასკირი, ი. (1952). თემირი. რომანი. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.
- პაპასკირი, ი. (1977). ქალის ღირსება. რომანი. თბილისი: „მერანი“.
- ღლონტი, შ. (1972). აფხაზეთში ქართული მწერლობის განვითარების ისტორიიდან. წგნ. ღლონტი, შ. ლიტერატურული სილუეტები, თბილისი: „მერანი“.
- ჭურღულია, ო. (1957). მხატვრული ნარკვევები აფხაზეთზე. გაზ. „საბჭოთა აფხაზეთი“, 1957 წ. 8 თებერვალი.
- ჭურღულია, ო. (1983). ქართულ-აფხაზური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობანი. თბილისი: „ნაკადული“.
- ხორავა, ბ. (2021). XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთის კულტურის ისტორიიდან (ახალი საარქივო მასალების მიხედვით), მუზეუმი და გლობალიზაცია. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი.
- ხორავა, ბ. (2023). აფხაზეთი 1931 წლის ანტისაბჭოთა გამოსვლები, საქართველო და კავკასია – წარსული, აწმყო, მომავალი. I საერთაშორისო კონფერენცია, თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Бигуаа, В. А., Абхазоу, В. В. (2017). Абхазские писатели. Библиографический словарь, Сухум: Абгосиздат.
- Лабахуа, Л. (1980). Стихотворения и поэмы. Сухуми: Абгосиздат.
- Чанба, С. (1935). Сейдык. Перевод с абхазского, Тифлис: Закгиз.
- Чанба, С. (1986). Сочинения. Сухуми: «Алашара».

References:

- Apkhazetis lit'erat'ura (1936). [Literature of Abkhazia]. „K'omunist'i“, 52, 4 mart'i.
- Bakradze, A. (1990). Mts'erlobis motviniereba. [Taming of writing]. Tbilisi: „sarangi“.
- Basilaia, G. (1927). Leksebi. [Poems]. Sokhumi: Tipo-lit. VSNH im. Lenina.
- Bghazhba, Kh. (1975). Aghmavlobis gzaze (30-iani ts'ts'), Ts'gn. apkhazuri lit'erat'ura. [On the way to the ascent (30s), ed. Abkhaz literature]. Tbilisi: „ganatleba“.
- Ch'urghulia, o. (1957). Mkhat'vruli nark'vevebi apkhazetze. [Artistic essays on Abkhazia]. Gaz. „sabch'ota apkhazeti“, 8 tebervali.
- Ch'urghulia, o. (1983). Kartul-apkhazuri lit'erat'urul-k'ult'uruli urtiertobani. [Georgian-Abkhaz literary-cultural relations]. Tbilisi: „nak'aduli“.
- Dgebuaдзе-Пулариа, P. (1976). T'q'varchelis lamp'ionebi. Romani. Meore gamotsema. [Tkvarcheli lanterns. novel. second edition]. Sokhumi: „alashara“.
- Ghlont'i, Sh. (1972). Apkhazetshi kartuli mts'erlobis ganvitarebis ist'oriidan. ts'gn. ghlont'i, sh. lit'erat'uruli siluet'ebi. [From the history of the development of Georgian writing in Abkhazia, book: Ghlonti, Sh. Literary silhouettes]. Tbilisi: „merani“.
- Gogiava, K'. (1956). Potoltsvena. Romani. [Leaf fall. novel]. Sokhumi: „alashara“.
- Inal-ipa, Sh. (1975). Akhali gzit, ts'gn. apkhazuri lit'erat'ura. [In a new way, Abkhazian literature]. Tbilisi: „ganatleba“.
- Khorava, B. (2021). XX sauk'unis 30-iani ts'lebis apkhazetis k'ult'uris ist'oriidan (akhali saarkivo masa-lebis mikhedvit), muzeumi da globalizatsia. saertashoriso k'onperentsiis masalebi. [From the history of Abkhazian Culture in the 30s of XX century (According to new archival materials), Museum and Globalization. International Conference Materials]. Batumi.
- Khorava, B. (2023). Apkhazta 1931 ts'lis ant'isabch'ota gamosvlebi, sakartvelo da k'avk'asia – ts'arsuli, ats'mq'o, momavali. I saertashoriso k'onperentsia. [Anti-Soviet Protests of the Abkhazians in 1931, Georgia and the Caucasus - Past, Present, Future. I International Conference]. Tbilisi: sakartvelos universit'et'is gamomtsemloba.
- K'obiashvili, M. (2019). P'rolet'aruli narat'ivi kartul mts'erlobashi (1921-1940 ts'ts'). [Proletarian narrative in Georgian literature (1921-1940)]. Nashromi pilologiis dokt'oris ak'ademiuri khariskhis mosap'oveblad. Tbilisi.
- K'varatskhelia, M. (2014). K'liment'i Gogiava, ts'gn. apkhazetis kartuli mts'erlobis ist'oriidan. [Klimenti Gogiava, ed. From the history of Georgian writing in Abkhazia]. Tbilisi.
- Mikava, N. (1934). G. Basilaia leksebis shesakheb. [About G. Basilaia's poems]. „Sovetskij pisatel' Abhazii“, 1.
- Mosia, T'. (2014). Apkhazetis kartuli mts'erlobis sataveebtan, ts'gn. apkhazetis kartuli mts'erlobis ist'oriidan. [At the beginnings of Georgian writing of Abkhazia, book: From the history of Georgian writing in Abkhazia]. Tbilisi.
- P'ap'ask'iri, I. (1952). Temiri. romani. [Temir. novel]. Tbilisi: sakhelmts'ipo gamomtsemloba.
- P'ap'ask'iri, I. (1977). Lalis ghirseba. romani. [The dignity of a woman. novel]. Tbilisi: „merani“.
- Biguaa, V. A., Abkhazou, V. V. (2017). Abkhazskiy pisateli. Biobibliograficheskiy slovar'. [Abkhaz writers. Biobibliographic Dictionary]. Sukhum: Abgosizdat.
- Chanba, S. (1935). Seydyk. Perevod s abkhazskogo. [Seydyk. Translation from Abkhazian]. Tiflis: Zakgiz.
- Chanba, S. (1986). Sochineniya. [Essays]. Sukhumi: „Alashara“.
- Labakhua, L. (1980). Stikhotvoreniya i poemy. [Poems and poems]. Sukhumi: Abgosizdat.